

درباره کتاب: «الخصائص العلویة علی سائر البریة»

[عبدالحسین طالعی*]

■ مقدمه

کتاب *الخصائص العلویة علی سائر البریة*، نوشته ابوالفتح محمد بن احمد بن علی نطنزی - از دانشوران سده ششم هجری - در زمره آثاری است که اصل آنها به دست نیامده و مفقود شده؛ اما منقولاتی از آن در کتاب‌های پس از او زیاد بوده است. بر اساس همین منقولات، شیخ علی آل کوثر، به بازسازی و انتشار این کتاب پرداخته است. در این تلاش علمی، ۱۴۷ حدیث در ۵۷ باب گرد آمده است. متن کتاب، همراه با فهرس فنی مرتبط، دویست صفحه دارد و در سال ۱۴۳۳ قمری / ۱۳۹۰ شمسی توسط مجمع احیاء الثقافة الإسلامیه در قم چاپ شده است.

برای آشنایی با این کتاب و مؤلف، گزارشی از مقدمه محقق می‌آوریم:

۱- درباره کتاب

خصائص نطنزی در اختیار عالمان پیشین بوده و از آن نقل کرده‌اند، خواه به شکل اشاره یا به صراحت، از آن یاد شده است. این ناقلان به ترتیب زمان چنین‌اند:

- ۱- معاصر او، ابن شهر آشوب متوفای ۵۸۸، صریحاً از آن نام برده، و ۶۵ حدیث از آن نقل کرده و در ضمن مقدمه کتاب مناقب آل ابی طالب، آن را در شمار منابع خود از کتب تسنن یاد کرده است.^۱
 - ۲- ابن حلی متوفای ۶۴۵ در *مثیر الاحزان* (ص ۱۹۶) یک حدیث.
 - ۳- سید ابن طاووس متوفای ۶۶۴ در کتاب *الیقین* (ص ۱۹۶)، یازده حدیث.
 - ۴- علی بن عیسی اربلی متوفای ۶۹۲ در *کشف الغمّة*، سه حدیث.
 - ۵- علامه حلی متوفای ۷۲۶ در *کشف الیقین*، دو حدیث نقل کرده است.
 - ۶- جمال الدین یوسف بن حاتم شامی (قرن هفتم)، در کتاب *الدر النظیم فی مناقب الائمة اللهممیم*، بیست حدیث.
 - ۷- ابراهیم بن محمد حموی متوفای ۷۳۰، پنجاه و شش حدیث. وی طریق روایت خود از این کتاب را یاد می‌کند که گروهی از مشایخ او در حلّه و بغداد و واسط (عراق) و قدس، کتاب را از او روایت کرده‌اند.
- همچنین زین الدین بیاضی متوفای ۸۷۷ در *کتابش الصراط المستقیم إلی مستحقی التقدیم* با اشاره از آن یاد کرده و نه حدیث آورده است.
- کتاب نزد علامه مجلسی بوده، چنان که در *بحار الأنوار* (ج ۱۰۷، ص ۱۳۲) ذیل اجازات بنی زهره می‌گوید: «ومن ذلك کتاب خصائص امیر المؤمنین علیه السلام للنطنزی...».
- سید ضیاء الدین ابوالرضا فضل الله بن علی راوندی (۴۸۳ - ۵۷۱) کتاب را در اختیار داشته، چنانکه در مقدمه کتاب *النوادر* ضمن بر شمردن مشایخ خود گوید: محمد بن احمد نطنزی کاشانی (۴۸۰ - ۵۵۰) صاحب کتاب *الخصائص*، که سید راوندی چندین دعای پیامبر و امامان را در ضمن یک رساله، از او روایت کرده است. (*النوادر*، ص ۲۰، رقم ۹).

۱. مناقب آل ابی طالب، ۱/ ۳۲.

۱-۱- نکات کلی در مورد این سلسله کتابها

۱-۱-۱- شیوه نگارش آنها به سبک سنتی است؛ یعنی خبری از شماره جلد و صفحه نیست. البته در برخی موارد، نام منبع نیامده، و در مواردی که چنین نیست، فقط نام منبع ذکر می‌شود، بدون شماره جلد و صفحه که قابل پیگیری باشد.

۱-۱-۲- بر اساس بند پیشین، مدّعاهای بی دلیل نیز در این کتابها فراوان دیده می‌شود، که خواننده نمی‌داند چگونه باید آنها را پیگیری کند تا زمینه نقد و بررسی و ارزیابی فراهم شود.

۱-۱-۳- مصداق آل البيت در این کتابها، بر اساس سلیقه نویسنده تعریف می‌شود؛ مثلاً در حالی که صاحبان هزارهای موجود در مصر را در زمره اهل بیت بر می‌شمارند، از امامان پس از سید الشهداء علیه السلام یاد نمی‌شود.

۱-۱-۴- در همان حدّ که از خمسۀ طیبه یاد می‌شود، وظایف انسان در برابر آن بزرگواران، منحصر به محبت و توسل و مانند آنهاست نه اطاعت از آنها و قبول محوریت شان در دین. شاید این مطلب به دلیل رواج فرهنگ تصوف در مصر باشد، و البته این نکته بسیار مهم نیاز به بررسی بیشتر دارد.

۱-۱-۵- محبت مصری‌ها به اهل بیت علیهم السلام، چنان است که نویسندگان و پژوهندگان مصری آثاری درباره این بزرگواران نوشته‌اند. و خود، جای تحلیل جدی دارد. از جمله اینان:

الف) شبلنجی؛

ب) قلعجی؛

ج) بنت الشاطی؛

د) عقاد؛

ه) شرقاوی؛

و) صبان؛

ز) موسی محمد علی؛

۲. مؤلف

۲-۱- نام او

حاکم الدین ابو عبدالله محمد بن احمد بن علی بن احمد بن محمد بن ابراهیم نطنزی؛^۱

۲-۲- کنیه او

کنیه‌اش را به دو صورت نام برده‌اند:

الف) ابو عبدالله - به گفته: حموی^۲، ابن شهر آشوب^۳، مجلسی^۴.

ب) ابوالفتح - به گفته: ابن طاووس^۵؛ حموی^۶، صفری^۷.

۲-۳- ولادت و وفات

سمعانی (م ۵۶۲) ولادت او را چهار صد و هشتاد و اندی در اصفهان می‌داند.^۸ اما محقق کتاب نوادر راوندی، ۴۸۰ گفته است.

وفاتش در مقدمه یاد شده، به سال ۵۵۰ یاد شده است.

۲-۴- شهر او

حموی^۹ و سمعانی^{۱۰} آن را نطنز، در حومه اصفهان دانسته‌اند.

۲-۵- مذهب او

علمای گذشته در شرح حال او آشکارا گفته‌اند که از اهل سنت بوده است. از جمله: سید ابن طاووس در کتاب *الیقین*: مقدمه (ص ۹۰)، باب ۳۱ تا ۳۴، ۱۸۰ تا ۱۸۲، ۲۰۱.

۲-۶- اساتید او

۱. فرائد السمطين، ۴۱ / ۱، باب ۲، ح ۵.

۲. همان.

۳. معالم العلماء، ص ۱۱۹.

۴. بحار الانوار، ۱۰ / ۱۳۲.

۵. اليقين، ص ۹۰.

۶. معجم البلدان، ۲۹۲ / ۵، ماده «نطنزه».

۷. الوافي بالوفيات، ۴ / ۱۶۱.

۸. الانساب، ۵ / ۵۰۵.

۹. معجم البلدان، ۲۹۲ / ۵، ماده نطنزه.

۱۰. الانساب سمعانی، ۵ / ۵۰۵.

آنچه از اساتید او یافته‌ایم که همگی نشان می‌دهد نطنزی از بزرگان سنی بوده است:

- (الف) علی بن ابراهیم قاضی در فرات (الیقین، باب ۳۱)
 (ب) شیخ الاسلام احمد بن فضل خواص (همان، باب ۳۲ و ۱۸۰)
 (ج) ابوعلی حسن بن احمد بن حسین بن احمد بن محمد بن مقرئ در اصفهان (همان، باب ۳۳ و ۲۰۱)
 (د) محمد بن منذر سکر هروی (همان، باب ۳۴)
 (هـ) ابوالقاسم اسماعیل بن محمد بن فضل حافظ تیمی طلحی اصفهانی (۴۷۵-۵۳۵) (الیقین، باب ۱۸۱؛ شذرات الذهب، ج ۲، ص ۱۰۵).
 (و) ابوعلی حدّاد (الیقین، باب ۱۸۲؛ انساب سمعانی، ج ۵، ص ۵۰۶)
 (ز) ابو سعید مطّرز در اصفهان (انساب، ج ۵، ص ۵۰۶)
 (ح) غانم بن ابی نصر برجی در اصفهان (همان منبع)
 (ط) ابوالقاسم بن بیان رزّاز در بغداد (همان منبع)
 (ی) ابوعلی بن نیهان کاتب و افراد هم طبقه او در بغداد (همان منبع)

۳. کلمات بزرگان درباره او

برخی از کلماتی که بزرگان دانش و ادب درباره‌اش گفته‌اند:

۳-۱- سمعانی متوفای ۵۶۲ در کتاب الأنساب:

ابوالفتح محمد بن علی بن ابراهیم نطنزی، برترین دانشمند خراسان و حران در لغت و ادب و شعر. در سال ۵۲۱ ... به مرو آمد. در ادب از او درس آموختم. پس در همدان او را دیدم. در ایامی که بغداد بودم بارها به دیدنم آمد. هر بار دیدمش، از او نوشتم و فرا گرفتم....^۱

۳-۲- ابن شهر آشوب - متوفای ۵۸۸:

«ابوعبدالله محمد بن احمد نطنزی دانشمند سنی - صاحب دو کتاب: الخصائص العلویة علی سائر البریة، المآثر العلویة سیّد الذریة»^۲.

۱. الانساب، ۵/۵۰۵ مادهی "نطنزی".

۲. معالم العلماء ص ۱۱۹.

۳-۳- ابی فوطی نسیبانی - متوفای ۷۲۳:

«قوام الدین محمد بن علی رازی در کتاب: الخصائص العلویة علی سائر البریة و المآثر العلویة سید الدریة را در سال ۵۶۰ از نویسنده اش شنید و روایت کرد»^۱.

۳-۴- ابن طاووس حلّی - متوفای ۶۶۴:

«روایت ابوالفتح محمد بن علی کاتب اصفهانی نطنزی ... محمد بن نجار در ذیل تاریخ بغداد، او را ستوده و گفته: نادره روزگار و نابغه دهر بود. و در بعض فضائل بر اهل زمان برتری یافت...»^۲.

۳-۵- ابن داوود حلّی - متوفای ۷۰۷:

«محمد بن احمد نطنزی - دانشمند اهل سنت بود»^۳.

۳-۶- صلاح الدین خلیل صفری:

وی اشعاری از نطنزی آورده و درباره اش گوید:

محمد بن علی بن ابراهیم بن ابی الفتح کاتب نطنزی. از اهل بلاغت بود. نظم و نثر نوشت. به شهرها سفر کرد و بزرگان را دید. محفوظات زیادی داشت. علم و سنت را دوست داشت. بسیار اهل صدقه و روزه بود. نزد پادشاهان رتبه والا داشت. نسبت به اهل علم متواضع بود. در اصفهان و خراسان و بغداد، از مشایخ بسیار شنید. در حدود ۵۵۰ درگذشت.^۴

نیز در الدرریة شرح حال مفصل او آمده^۵ و ابراهیم حمدینی (م ۷۳۰)،^۶ اسماعیل پاشا بغدادی^۷، و عمر رضا کحاله^۸ از او نام برده اند.

۱. معجم الاقاب، ۵۳۱/۳، رقم ۳۱۳۴.

۲. الیقین، باب ۳۱.

۳. رجال ابن داوود، ص ۲۶۹ رقم ۴۲۴.

۴. الوافی بالوفیات، ۱۶۱/۴.

۵. الدرریة، ۱۷۰/۷.

۶. فراند السمطین، ۴۱/۱، باب ۲ ح ۵.

۷. کشف الظنون، ۴۳۰/۳. وفات او را اشتباهاً ۸۰۴ دانسته است.

۸. معجم المؤلفین، ۲۶/۹. او نیز وفاتش را مانند کشف الظنون به خطا سال ۸۰۴ نوشته است.